

Mirator 1/21 (2021)

eISSN 1457-2362

Glossa ry - Keskiajan tutkimuksen seura / Sällskapet för medeltidsforskning /

Society for Medieval studies in Finland

<https://journal.fi/mirator>

CC BY-NC-ND 4.0

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Teemu Immonen, Marjo Kaartinen, Sakari Ollitervo, Heli Rantala, Marika Räsänen ja Reima Välimäki

Jarl Gallén keskiajan tutkijana

Teemu Immonen

Turun yliopisto

teemu.immonen@utu.fi

Marjo Kaartinen

Turun yliopisto

marjo.kaartinen@utu.fi

 Orcid: 0000-0002-5002-9026

Sakari Ollitervo

Turun yliopisto

artolli@utu.fi

Marika Räsänen

Turun yliopisto / Tampereen yliopisto

marika.rasanen@utu.fi / marika.rasanen@tuni.fi

 Orcid: 0000-0002-0913-3964

Heli Rantala

Turun yliopisto

heli.rantala@utu.fi

 Orcid: 0000-0002-4108-4904

Reima Välimäki

Turun yliopisto

reima.valimaki@utu.fi

 Orcid: 0000-0002-8301-6563

To cite this article:

Teemu Immonen, Marjo Kaartinen, Sakari Ollitervo, Heli Rantala, Marika Räsänen ja Reima Välimäki, 'Jarl Gallén keskiajan tutkijana', *Mirator* 1/21 (2021), 4–23.

Jarl Gallén keskiajan tutkijana

TEEMU IMMONEN, MARJO KAARTINEN, SAKARI OLLITERVO, HELI RANTALA, MARIKA RÄSÄNEN JA REIMA VÄLIMÄKI

Johdanto

Professori Jarl Gallén (1908–1990) on yksi kansainvälisesti tunnetuimmista suomalaisista 1900-luvun historioitsijoista. Erityisesti Gallénin tutkimusperintöä dominikaanin historian parissa arvostetaan suuresti.¹ Huolimatta siitä, että Gallénin tutkimukset käsittelivät myös kansallisesti merkittäviä, Suomen historian tutkimuksessa vuosikymmenestä toiseen käsiteltyjä teemoja, kuten Pähkinäsaaren rauhan rajaa 1323 ja ruotsalaisia ristiretkiä, ajautui hän sotien jälkeisessä murroksessa pitkäksi aikaa suomalaisen historiantutkimuksen kentän ulkoreunalle.² Tähän vaikuttivat useat syyt. Gallénia kiinnosti ennen kaikkea keskiajantutkimus, jolta sota vei vuosikymmeniksi sen aiemmin nauttiman arvostetun aseman Suomessa. Suomenruotsalainen Gallén myös julkaisi merkittävimmät työnsä ruotsiksi ja ranskaksi. Näistä jälkimmäistä ei laaja suomalainen yleisö juuri taitanut eikä ensimmäinenkään ollut valttikortti yhä suomenkielisemmäksi muuttuneissa akateemisissa piireissä. Asetelman kruunasivat Gallénin uskonnolliset ja poliittiset vakaumukset. Hän oli kääntynyt katoliseksi jo nuorena eikä hän vaivautunut sodan jälkeenkään juuri peittelemään fasismista kumpuavia yhteiskunnallisia näkemyksiään.³

Kansainvälisen arvostuksen ja kotimaisen suhteellisen paitsioaseman välinen kuilu kaventui hitaasti. Esimerkiksi Pähkinäsaaren rauhan rajaa koskevassa tutkimuksessaan Gallén muotoili jo vuonna 1968 merkittävän uuden ajatuksen, jonka mukaan Saimaalta pohjoiseen ei alun perin ollut

¹ Esimerkiksi Christian Oertel aloittaa vuonna 2016 ilmestyneen artikkelinsa Sigtunan dominikaanien ja paikallisten aatelisten välisistä yhteyksistä luonnehtimalla Gallénin tutkimuksia Skandinavian dominikaaneista ”mitä tunnetuimmiksi”. Christian Oertel, ‘Aristocratic Networks and Monastic Communities: The Case of the Dominican Convent of Sigtuna, Sweden, and the Nobles of Uppland (Late Thirteenth-Early Fourteenth Centuries)’, *Journal of Medieval Monastic Studies* 5 (2016), 93–112, tässä 93. <https://doi.org/10.1484/J.JMMS.5.110840>. Tutkimus, johon Oertel viittaa on Gallénin väitöskirja *La province de Dacie de l’Ordre des frères prêcheurs. I. Histoire générale jusqu’au grand schisme*, Söderström: Helsingfors 1946. Erilaisiakin äänenpainoja esiintyy. Esimerkiksi Stephen Mitchell ihmettelee kerettillisyyttä Pohjolassa käsittelevässä artikkelissaan Gallénin kapea-alaista näkemystä kerettillisyydestä ja viittaa nootissa Gallénin artikkeliin *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* -hakuteoksessa, ks. Stephen Mitchell, ‘Heresy and Heterodoxy in Medieval Scandinavia’, teoksessa Louise Nyholm Kallestrup & Raisa Maria Toivo toim., *Contesting Orthodoxy in Medieval and Early Modern Europe: Heresy, Magic and Witchcraft* (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic), Springer International Publishing: Cham 2017, 35–56. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-32385-5>.

² Tähän viittaa mm. Jussi Hanska, ”Kansallisromantiikasta” Euroopan Unioniin – suomalaista dominikaanin historiografiaa’, teoksessa *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla. Dominicans in Finland and around the Baltic Sea during the Middle Ages* (Turun maakuntamuseo raportteja 18), Turun maakuntamuseo: Turku 2003, 123–26, tässä 125.

³ Gallénin marginaaliin ajautumisen syistä ks. Hanska 2003, 125.

kaan täsmällistä aluejakoa, vaan Ruotsin ja Novgorodin yhteiskäytössä ollut alue.⁴ Tutkimus jätettiin kuitenkin vuosikymmeniksi pääosin huomiotta, kunnes John Lindin ja Gallénin yhteistyönä syntynyt tutkimuksen toinen osa (1991) ja Lindin omat artikkelit synnyttivät pienimuotoisen polemiikin, jossa Lindiä vastustivat suomalaistutkijoista ennen kaikkea Kyösti Julku ja Heikki Kirkinen.⁵ Gallénin kotimainen arvostus lisääntyi vähitellen, mihin vaikutti osaltaan myös keskiajantutkimuksen elpyminen 1980-luvulta alkaen. Nykyään Gallénin asema suomalaisen keskiajantutkimuksen kentällä on laajasti tunnustettu. Vuonna 2004 jaettiin ensimmäisen kerran Jarl Gallén -palkinto, joka myönnetään merkittävästä pohjoismaista keskiaikaa käsittelevästä tutkimuksesta. Palkinto osaltaan heijastelee sitä asemaa, jonka Gallén lopulta kotimaassaan saavutti, vaikkakin hiukan myöhään.

Nykyään jo tunnustetusta merkityksestään huolimatta Gallén on kuitenkin saanut niukasti tilaa suomalaisessa historiankirjoituksen historiassa – erityisesti jos sitä vertaa hänen ikätovereihinsa Eino Jutikkalaan ja Pentti Renvalliin myöhempien tutkijoiden kiinnostuksen kohteina. Ehkä dramaattisimmin Gallén loistaa poissaolollaan Ahtiaisen ja Tervosen käsikirjassa *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*, mitä ei selitä nähdäksemme mikään muu kuin se, että Gallén ei ole tullut luetuksi kansallisen historiankirjoituksen sisälle Päiviö Tommilan hankkeessa, jossa teos syntyi – tai jopa se, että rajaus on tehty kielen pohjalta.⁶ Molemmissa tapauksissa Ahtiaisen ja Tervosen teos tulee pönkittäneeksi suomalais(kieli)nationalistista historiantulkintaa.

Tämän artikkelin pyrkimys on tuoda Gallén osaksi suomalaista historiankirjoituksen historiaa kartoittamalla hänen rooliaan kansainvälisessä ja kansallisessa tutkimuksessa. Analysoimme Gallénin työtä keskiajan tutkijana hänen oman aikansa metodologisessa ja ideologisessa kontekstissa. Aluksi luomme lyhyen katsauksen Gallénin sosiaaliseen ja ideologiseen taustaan. Katolinen Gallén korosti Rooman kirkon merkitystä Suomen eurooppalaistumisessa keskiajalla. Tätä merkitystä käsittelemme ensin Gallénin yleistajuisessa tuotannossa. Tämän jälkeen arvioimme hänen Dacian provinssin dominikaaneja koskevaa tutkimustaan, jota pidetään yhtenä hänen päätöistään. Gallénin Pähkinäsaaren rauhan rajaa koskevan tutkimuksen vaikutushistorian arvioinnissa olemme tukeutuneet Samu Sarviahon tuoreeseen historiografiseen väitöstudiumukseen.⁷ Lopuksi kysymme, miten Gallén kirjoitti historiaa. Tarkastelumme lähtökohtina toimivat Gallénin omat näkemykset historiantutkijan metodeista ja toisaalta kysymys Gallénin mahdollisesta weibullilaisuudesta. Lähdeaineistonamme on Gallénin julkaistu elämäntyö. Tarkastelemme sitä sanomalehtikirjoituk-

⁴ Jarl Gallén, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns* (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 427:1), Svenska Litteratursällskapet: Helsingfors 1968.

⁵ John H. Lind, 'Omkring Jarl Gallén og Nøteborgsfredens grænse – et dansk-finsk samarbejde', teoksessa Jens E. Olesen toim., *Danmark og Finland i 100 år (1917–2017) – en fælles nordisk historie*, (Publikationen des Lehrstuhls für Nordische Geschichte, 24), Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald: Greifswald 2017, 185–204, tässä 198–203; Jukka Korpela, 'Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen - mikä se on!', *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 454–69, tässä 454; Samu Sarviaho, *Ikuinen rauha: vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla* (Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora, 152), Oulun yliopisto: Oulu 2017, 432–39.

⁶ Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaiseen historiantutkimukseen*, Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1996.

⁷ Sarviaho 2017.

sista katolisen yhteisön julkaisuihin ja tutkimusartikkeleista väitöskirjaan.⁸ Elämäkertatietojen osalta nojaamme Gallénin oppilaiden Max Engmanin, John Lindin ja Henrik Steniuksen biografiisiin artikkeleihin. Lisäksi merkittävä lähde on tekemämme Henrik Steniuksen haastattelu.⁹

Gallénin elämänvaiheet

Jarl Gallén syntyi vuonna 1908 katoavan maailman lapsena. 1900-luvun alun mullistukset – ensimmäinen maailmansota ja vuoden 1918 sisällissota, sääty-yhteiskunnan mureneminen ja kielitaitelu, Neuvostoliiton nousu Venäjän raunioille – uhkasivat tuhota kaiken sen, mille ruotsinkielisen eliitin vesan elämä rakentui. Gallénin maailmankuvan ja tutkijaidentiteetin muovautumiselle 1930-luku oli ratkaiseva. Hän oli yksi oikeistoradikaalin Aktiva Studentförbundetin perustajajäsenistä ja toimi ruotsinkielisten nuorten intellektuellien fasisisessa yhdistyksessä Svarta Gardet.¹⁰ Gallén oli kääntynyt katolilaiseksi 1928, ja 1930-luvulla hän oli mukana perustamassa Helsinkiin katolista yhdistystä Academicum Catholicumia, joka myöhemmin sulautui osaksi nykyistä Studium Catholicumia. Se koostui alkuvaiheessa ruotsinkielisestä sivistyneistöstä, ja Gallén oli sen ensimmäinen puheenjohtaja.

Sodassa Gallén palveli upseerina rintamalla. Väli rauhan aikana kirjoittamassaan oman jalkaväkirykmenttinsä historiikissa hän liittyy sodan elimellisesti osaksi idän ja lännen välistä uskonnollisävytteistä ikaikaista taistoa, eurooppalaisen kulttuuriperinnön puolustamista, jolle hänen ajatusmaailmansa perustui: ”Vad som skänkte kampen dess heliga patos, det var vår känsla att vi därvid kämpade våra fäders kamp för västerlandet, för Europa.”¹¹ Gallénin henkilökohtaiset intressit eittämättä ohjasivat hänet keskiajantutkimuksen pariin. Hänen varsin omalaatuista uraansa ja monipuolista tutkimustaan selittää osaltaan taloudellisen riippumattomuuden mahdollistama vapaus. Henrik Stenius muistelee myös, että läpi elämänsä poikamiehenä eläneen Gallénin toimintaa leimasi tietynlainen poikamainen innostus, oli kyse sitten sodasta tai keskiajan tutkimuksesta.¹²

Gallén oli valmistunut maisteriksi 1932, mutta sota oli katkaissut hänen väitöskirjaprojektinsa.

⁸ Sovellamme tässä tutkimuksessa historiografisen analyysimme lähtökohtana Antti Räihän, Petteri Impolan ja Anu Koskivirran luonnehdintaa ”Historiografia voidaan määritellä historiasta kertovien tutkimustekstien ja historian tutkimuksen metodien ja teorioiden käytön tutkimukseksi.” Ks. tarkemmin mainittujen tutkijoiden artikkeli ’Suomi, Ruotsi ja historian kirjoituksen historia - ja nykytila’, *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 149–51, tässä 149.

⁹ Henrik Stenius, ’Jarl Gallén (1908–1990)’, suom. Risto Valjus. *Kansallisbiografia* 2004; Max Engman, ’Jarl Gallén som historiker’, teoksessa John Lind et al. toim., *Jarl Gallén: Finland i medeltidens Europa. Valda uppsatser*, Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1998; Lind 2017; Henrik Steniuksen haastattelu, Helsinki 7.9.2021. Haastattelija Reima Välimäki. Haastattelu tutkimusryhmän hallussa.

¹⁰ Aktiva Studentförbundetista Henrik Meinander, ’Aktiva Studentförbundet. En högerradikal sammanslutning 1931–1945’, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 64 (1989), 241–341.

¹¹ Jarl Gallén, *Tionde regementet: Karhula - Somme - Viborgska viken*, Söderströms: Tampere 1944. Gallén kirjoitti tutkimuksen myös jatkosodan yksikkönsä roolista Karjalan kannaksella 1944. Jarl Gallén, *Tre bataljoner: infanteriregementet 13 på karelska näset sommaren 1944*, Söderströms: Helsinki 1949. Gallénin sotahistoriallisissa tutkimuksissa näkyy hänen historian tutkijan ammattitaitonsa. Kronologisesti etenevä tapahtumahistoria pyrkii objektiiviseen kuvaukseen. Gallénin ideologiset lähtökohdat nousevat esiin lähinnä teosten johdannoissa. Sotahistorian saralla Gallén julkaisi joukko-osastojensa historiikkien ohella myös lyhyempiä artikkeleita eri konflikteihin liittyen.

¹² Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

Sodan jälkeen Gallén jatkoi väitöskirjaansa. Istituto Storico Domenicano¹³ johtaja, yksi sukupolvensa nimekkäimmistä dominikaanistorioitsijoista, Thomas Kaeppeli tarjosi hänelle mahdollisuutta julkaista teos osana instituutin julkaisusarjaa.¹⁴ Gallén väitteli vuonna 1947 urauurtavana pidettävällä tutkimuksella *La province de Dacie de l'Ordre des frères prêcheurs. I. Histoire générale jusqu'au grand schisme* dominikaaneista Itämeren piirissä. Väittelyn jälkeen hän opiskeli katolista teologiaa Freiburgissa ja harkitsi dominikaaniveljeksi ryhtymistä, mutta palasi isänsä kuoleman jälkeen 1948 Suomeen johtamaan perheensä maalitehdasta sekä jatkamaan tutkimustyötään Helsingin yliopistossa.¹⁵ John H. Lind mainitsee osasyysksi Gallénin sodanjälkeisiin opintoihin Freiburgissa Suomen poliittisen tilanteen ja Neuvostoliiton uhan: monen muun entisen suojeluskuntalaisen tavoin Gallén ei tuntenut oloaan turvalliseksi vaaran vuosina. Neuvostoliiton välittömän uhan väistyminen siis osaltaan mahdollisti Gallénin paluun Suomeen.¹⁶ Gallén sai dosentuurin 1950 ja vuonna 1964 hänet valittiin Helsingin yliopiston ruotsinkielisen historian professorin virkaan.¹⁷ Muutamia vuosia myöhemmin, 1968, hän julkaisi Suomessa kenties tunnetuimman tutkimuksensa *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns* Pähkinäsaaren rauhan 1323 rajasta. Gallén jäi professuuristaan eläkkeelle 1975.

Keskiajan ja katolisuuden asialla

Jarl Gallénille keskiaika ei ollut vain akateemisen kiinnostuksen kohde vaan aikakauteen ankkuroituvat hänen identiteettinsä tärkeät rakennuspalikat. Gallén näki keskiajan kautena, jolloin Suomi liittyi lännen kulttuuripiiriin. Tämän kulttuuripiirin henkisenä ja hengellisenä selkärankana toimi Gallénin näkemyksen mukaan katolinen kirkko, minkä vuoksi keskiaika merkitsi hänelle myös eräänlaista kulta-aikaa. Suomi oli vahvassa yhteydessä Eurooppaan, ja tämän yhteyden hänen ajattelussaan katkaisi reformaatio. Nämä piirteet näkyvät Gallénin kirjoituksissa aivan alusta alkaen.

Gallénin vilkas julkaisutoiminta alkoi jo opiskeluaikana 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa. Ensimmäiset kirjoitukset ilmestyivät *Studentbladetissa* ja katolisessa *Credo*-lehdessä 1920-luvun lopussa.¹⁸ Muita varhaisia kirjoituksiaan, lähinnä esseitä ja kolumneja, Gallén julkaisi muun muassa *Vox Romana* -julkaisussa¹⁹ sekä ruotsinkielisissä sanomalehdissä. Seuraavaksi tarkastelemme Gallénin suuremmalle yleisölle suunnattuja lehtiartikkeleita ja esseitä, erityisesti siitä näkökulmasta, miten Gallén näissä kirjoituksissa pyrki nostamaan esille keskiaikaa ja katolisen Euroopan

¹³ Istituto Storico Domenicano (Institutum Historicum Ordinis Praedicatorum) on vuonna 1930 perustettu dominikaanisääntökunnan alaisuudessa toimiva, sääntökunnan historiaan keskittynyt tutkimuslaitos. Instituutin päämaja on Roomassa.

¹⁴ Gallén 1946, V–VI.

¹⁵ Perheyhtiö takasi taloudellisen riippumattomuuden, mutta myös satoi Gallénia. Kauko Pirinen, 'Jarl Gallén 1908–1990', *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (1990), 285–86, tässä 285.

¹⁶ Lind 2017, 194–95.

¹⁷ Professuurintäytön asiantuntijalausunnossaan Kauko Pirinen luonnehtii Gallénin olevan "meillä harvinainen amatööri-tiedemies" viitaten epäilemättä enemmän Gallénin taloudelliseen riippumattomuuteen kuin hänen tutkijanlaatuunsa. Hän asetti Gallénin toiselle sijalle, Berndt Federleyn ensimmäiselle. *Historiallinen Aikakauskirja* 63 (1965), Liite 1.

¹⁸ *Credo, katolsk tidskrift* ilmestyi vuosina 1920–1975. <https://signum.se/credo-1920-1975/>

¹⁹ *Vox Romana* on vuosina 1930–1938 ilmestynyt ruotsinkielinen uskonnollinen aikakauslehti, jota julkaisi Katolska föreningen Fidelitas -niminen yhdistys.

historiaa. Näitä populaarimpia julkaisuja ei mielestämme tule selkeästi erottaa Gallénin tutkimustoiminnasta vaan ne valottavat osaltaan hänen tutkijapersoonansa. Henrik Stenius muistelee vartuneen Gallénin sanoma- ja aikakauslehtikirjoittamisen olleen paitsi seurausta vakaumuksesta, jonka mukaan historioitsijan tulee osallistua julkiseen keskusteluun, myös eräänlaista akateemisen uran vaatimukseen kohdistettua omapäisyyttä, *Eigensinn*²⁰ – yksi esimerkki siitä, ettei Gallénin tarvinnut elää tavanomaisten odotusten mukaisesti.

Vox Romanassa Gallén julkaisi 1930-luvun aikana useampia katolilaisuutta käsitelleitä kirjoituksia. Katolilaiseksi jo 20-vuotiaana kääntyneelle Gallénille *Vox Romana* näyttää olleen tärkeä väylä tuoda julki paitsi omaa hengellisyyttään, myös yleisempiä uskontoon ja katolisuuteen kytkeytyviä tulkintojaan. Jo näiden varhaisten kirjoitusten perusteella on selvää, että Gallénille katolisuudessa oli kyse henkilökohtaisia valintoja laajemmasta maailmankatsomuksesta, joka nivoutui hänen ammatilliseen identiteettiinsä ja professioonsa keskiajantutkijana. Se näyttää olleen osa missiota, joka pohjasi katolilaisuuden uuteen nousuun Pohjoismaissa uskonvapauslakien myötä.²¹ Katoliset yhteisöt pyrkivät aktiiviseen käännytystyöhön. Käännytyksessä nojattiin pitkälti niin sanottuihin kulttuuriaseisiin; esimerkiksi juuri lehtikirjoitteluun, luentoihin, erilaisten maallikkoyhteisöjen perustamiseen ja näyttäviin katolisen kulttuurin ylevyyttä korostaviin juhliin, joiden keskeisin tavoite oli kietoa 1900-luvun alun nationalismin aatteet kansallisvaltioiden keskiaikaisiin ja katolisiin juuriin.²² Suomessa Amos Andersonin kaltaiset kulttuurivaikuttajat olivat innostuneet katolisuudesta ja toimivat aktiivisesti Suomen katolisen ajan historian esiin nostamisen hyväksi.²³ Ruotsissa toiminta – muun muassa näyttävä Pyhän Birgitan 650-vuotisjuhlan vietto vuonna 1923 – kytkeytyi selkeästi korkeakirkolliseen liikkeeseen, joka sai inspiraatiota katolisista perinteistä.²⁴ Gallén voitaneen sijoittaa Suomen ruotsinkielisten käännyttäneiden ensimmäiseen aaltoon. Hän kuului kirkkoherra Wilfrid von Christiersonin oppilaisiin yhdessä useiden muiden ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuuluneiden henkilöiden kanssa. Monet heistä osallistuivat Gallénin tavoin lehtikirjoitteluun tietoisena tavoitteenaan levittää katolista uskoa Suomessa ja Ruotsissa.²⁵

²⁰ Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

²¹ Suomessa vuonna 1923 voimaan astunut uskonnonvapauslaki salli eri uskontojen julkisen ja yksityisen harjoittamisen.

²² Tanskassa uskonvapaus sallittiin jo 1800-luvun puolivälissä, ja katolilainen lähetystyö ja kansallismielisyys saivat siellä seuraavien vuosikymmenten aikana muuta Pohjolaa radikaalimmat muodot, ks. Yvonne Maria Werner, 'Catholic Mission and Conversion in Scandinavia: Some Reflections on Religion, Modernisation, and Identity Construction', *Scandinavian Journal of History* 35 (2010), 65–85. Ks. myös Kalevi Vuorela, *Finlandia Catholica: Katolinen kirkko Suomessa 1700-luvulta 1980-luvulle*, Studium Catholicum: Helsinki 1989, passim.

²³ Andersonin aktiivisuudesta Naantalin luostarin muiston vaalimisen hyväksi, ks. Eva Ahl-Waris, *Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klosters minnesplats*, Societas Sanctae Birgittae: Helsingfors 2010, 148–82 ja passim. Anderssonin järjestämistä loistavista juhlista kardinaali van Rossumin kunniaksi, ks. Vuorela 1989, 118–20.

²⁴ Ingemar Lindaräng, *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891–2005* (Linköping Studies in Arts and Science 392), Linköpings universitet 2007, tässä 73–85. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:24107/FULLTEXT01.pdf> (15.10.2021)

²⁵ Von Christiersonin vuosikausia toimineesta keskustelupiiristä nousivat 1936 perustetun Academicum Catholicumin (AC) perustajajäsenet: Jarl Gallén, Olga Alice Nygred, Arthur Clopatt, Eja Margrete Nordström, Ferdinand von Ramm ja Runa Nordenstreng. Vuorela 1989, 170, passim. Ks. myös *Credo*-lehdestä ja sen valitsemasta linjasta Ruotsissa, Werner 2010.

Jo ensimmäisessä *Vox Romanassa* julkaisemassaan tekstissä tuolloin 23-vuotias Gallén otti käsittelyyn suuren teeman, katolisen kirkon suhteen kulttuuriin. Esseessä hän tarkasteli uskontoa ja erityisesti katolisuuden väitettyä kulttuurivihamielisyyttä ja tuli siihen tulokseen, että kulttuurinvastaisena saattoi pitää ennemminkin protestantismia kuin katolisuutta. Gallén painotti katolisuuden avointa asennetta eri kulttuureja kohtaan. Katolisuus ei ollut suunnattu vain tietylle luokalle, kansakunnalle tai maanosalle vaan kaikille. “Liksom en gotisk katedral med dess tusen sinom tusen särdrag, allvarstygda, högtidliga, upplyftande liksom glada, groteska, skämtsamma höjer sig den Katolska kyrkan över alla.”²⁶ Tässä varhaisessa esseessä on jo nähtävissä teema, johon Gallén palasi myöhemmissä kirjoituksissaan: reformaatiotutkimuksessa tapahtuva katolisen historian vähättely ja suoranainen väärintulkinta.

Gallén jatkoi teeman käsittelyä samaisessa julkaisussa jo seuraavana vuonna. Esseessään “Den rena evangeliska tron och samvetsfriheten” (1932) Gallén lähti liikkeelle Lützenin taistelun 300-vuotisjuhlavuodesta ja Ruotsin sekä Suomen sankarikuninkaasta Kustaa II Adolfista. Merkkivuotta vietettiin suurellisin menoin. Suomi oli lähettänyt paikan päälle Leipzigiin delegaation, johon kuului presidentti Svinhufvudin ja marsalkka Mannerheimin lisäksi myös upseeristoa ja kirkon edustajia.²⁷ Osalle kuningas näyttäytyi pohjoiseurooppalaisen protestanttisen kulttuurimuodon puolustajana ja katolisuuden uhan torjuna, kirjoitti Gallén. Hän viittasi lokakuussa 1932 ruotsinkielisissä sanomalehdissä laajasti uutisoituun ruotsalaisen kansanpuolueen vetoomukseen, jossa kehoitettiin muistamaan tulevana ruotsalaisuuden päivänä (6.11.) erityisesti tätä historiallista tapausta ja merkkipäivää.²⁸ Gallénia näyttää ärsyttäneen vetoomuksen tapa yhdistää ruotsalaisen valtionmuodostuksen historia ja vapaan oikeusvaltion perinne juuri protestantismiin ja katolisuuden esittäminen tämän perinteen vastakohtana.²⁹ Lützenin taistelun symboliarvosta Gallén ulotti tarkastelunsa protestantismiin taholta esitettyyn katolisuuden yleisempään kritiikkiin sekä näiden oppien väliseen vastakkainasetteluun.

Gallénin mukaan protestanttinen historiankirjoitus oli hellinyt kertomusta reformaatiosta paluuna puhtaaseen uskoon. Tässä kertomuksessa keskiajalle oli jäänyt yksipuolinen rooli, mikä näkyi myös yleisemmässä historiatietoisuudessa:

“Medeltidens mörker” är ett talesätt, som kraftigt fortlever än i dag. När tidningarna spårat upp någon riktigt saftig historia om vidskepelse och okunnighet pläga de sätta som rubrik “medeltid i

²⁶ Jarl Gallén, ‘Den katolska kyrkan och kulturen’, *Vox Romana* (1931), 15–17, tässä 17. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/851110?page=17> (15.10.2021)

²⁷ *Hufvudstadsbladet* 6.11.1932. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1835397?page=5> (9.11.2021)

²⁸ Kirjoitus julkaistiin 15.10.1932 ainakin seuraavissa lehdissä: *Hufvudstadsbladet*, *Borgåbladet*, *Hangö*, *Nyland*, *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, *Svenska Pressen*, *Syd-Österbotten*, *Tammerfors Aftonblad*, *Vasabladet*, *Västra Nyland*, *Wiborgs Nyheter*, *Österbottens Dagblad*, *Österbottningen*, *Östra Nyland*. Muutaman päivän viiveellä sama kirjoitus julkaistiin vieläkin useammassa lehdessä. Haku kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?query=hejdade%20den%20katolska%20reaktionen&startDate=1932-10-15&endDate=1932-11-01&formats=NEWSPAPER&orderBy=RELEVANCE> (9.11.2021)

²⁹ Gallén siteerasi suoraan kirjoituksen kohtaa, jossa todettiin Kustaa Aadolfin pysäyttäneen katolisen taantumuksen, joka uhkasi myös pohjoismaista kulttuurimuotoa. Jarl Gallén, ‘Den rena evangeliska tron’, *Vox Romana* (1932), 14–17, tässä 14. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/851111?page=16> (15.10.2021)

modärn tid”. Den makabra tattarmossaffären rubriceras som “medeltid” av de mest representativa pressorganen. Liksom en högt bildad vetenskapsmän, en professor i filosofi i vårt land icke heller tvekat att tala om katolicismen som en “tattarmossmentalitet”!³⁰

Gallén siis näki reformaation merkityksen miltei päinvastaisessa valossa kuin protestanttisuuden edistyksellisyyttä korostaneet aikalaisensa. Hänelle reformaatio merkitsi irtautumista Suomen eurooppalaisista kulttuurisista juurista. Tähän näkemykseen hän palasi toistuvasti varhaistuotannossaan, esimerkiksi *Vox Romanassa* 1938 julkaistussa artikkelissa ”Var den s. k. reformationen nödvändig”. Gallén korosti katolisen kirkon kulturisoivaa vaikutusta jo 1930-luvun teksteissään, kuten 1937 ilmestyneessä “Katolicismen och folkbildningen” ja tema säilyi kantavana ajatukseksi halki hänen uransa. Kaaren tavallaan sulki katolisen kirkon yleisesitys, jonka Gallén kirjoitti eläköidyttyään yliopistokäyttöön tarkoitettuun teokseen *Historian henkiset murrokset* (1976).³¹

Gallénin painotus katolisuuden kulttuurisesta merkityksestä eurooppalaiselle sivilisaatiolle ei syntynyt tyhjiössä, vaan osana aikansa katolista ajattelua ja toimintaa. Henrik Stenius kertoo, että yksi inspiraatio Gallénille oli englantilainen katolinen historioitsija Christopher Dawson (1889–1980), jonka tuotannon keskiössä on uskonnon ja erityisesti katolisuuden kulttuurinen anti eurooppalaiselle sivilisaatiolle.³² Gallénin tavoin Dawsonkaan ei uskonut, että historioitsija voisi laittaa vakaumuksensa syrjään. Dawson ei peitellyt menetyksen tunnettaan kirkon kriisejä ja hajaannusta käsitellessään.³³ Tämän piirteen löydämme Gallénin reformaation kuvauksissa.

Kirjoituksissaan Gallén tarkasteli katolisen kirkon vaikutusta Suomen tai laajemmin Pohjolan historiaan ja kulttuuriin monista eri näkökulmista. Hän oli kiinnostunut yhtä lailla kirkon hallinnosta ja sen jäsenten koulutuksesta, hengellisten järjestöjen – muidenkin kuin dominikaanien – toiminnasta pohjoisessa kuin yksittäisten pyhimysten kulteistakin. Ilmiöitä tutkiessaan Gallén kiinnitti huomionsa myös tapahtumiin vaikuttaneisiin henkilöihin ja heidän taustoihinsa. Tästä kontekstualisoivasta tutkimusotteesta oli seurauksena, että hän julkaisi myös lukuisia henkilötutkimuksia sekä merkittävistä kirkonmiehistä että aatellisista ja laajempiakin katsauksia Pohjolan johtavien sukujen historiasta. Paitsi erillisinä artikkeleina, julkaisi Gallén tällaisia tutkimuksensa hedelmiä myös lukuisissa kansainvälisissä hakuteoksissa.³⁴

Erityisen tärkeinä toimijoina Suomen läntiseen katoliseen kulttuuripiiriin liittämässä Gallén näki hengelliset järjestöt. Näistä dominikaanit olivat hänen sydäntään lähinnä (heihin palaamme seuraavassa luvussa), mutta hän käsitteli tutkimuksissaan myös fransiskaaneja ja perinteisempiä

³⁰ Gallén 1932, 15. Ilmaisulla ”tattarmossaffären” Gallén viittasi 1930-luvun alussa paljon julkisuutta saaneeseen niin kutsuttuun Tattarisuon tapaukseen, johon liittyi okkultistisia rituaalimenoja.

³¹ Jarl Gallén, ’Roomalaiskatolisen kirkon synty ja opin pääpiirteet’, teoksessa *Historian henkiset murrokset* (Historian perintö 2), Turun yliopiston historian laitos: Turku 1976, 110–20.

³² Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

³³ John F. Boyle, ’Introduction’, teoksessa Christopher Dawson, *Medieval Essays* (the Works of Christopher Dawson), Catholic University of America Press: Washington 2002, vii–xviii, tässä xvii.

³⁴ Gallénin artikkeleita ilmestyi erityisesti kansainvälisissä hakuteoksissa *Kulturlexikon för nordisk medeltid* (1956–1977), *Äldre svenska frälseläkter* (1957), *Lexikon für Theologie und Kirche* (1960–1965), *Svensk biografiskt lexikon* (1966–1984), *Middelalderens litteratur och samfund. Udvalg af artikler fra Kulturhistorisk leksikon for middelalder* (1969) ja *Medeltidens abc* (1985). Suomea koskevat artikkelit hän kirjoitti hakuteoksiin *New Catholic Encyclopedia* (1967) ja *Dictionnaire d’histoire et de géographie ecclésiastique* (1971). Suomalaisista hakuteoksista Gallénin artikkeleita löytyy seuraavista: *Spectrum tietokeskus* (1979 ja 1981) sekä erityisesti *Uppslagsverket Finland* (1982–1985).

luostarijärjestöjä. Fransiskaaneissa Gallénin kiinnostus kohdistui ennen kaikkea Kökarin konventtiin, mutta Rauma jäi vähemmälle huomiolle.³⁵ Perinteisiä luostarijärjestöjä koskevista tutkimuksista yksityiskohtaisimmat koskivat munkkien roolia Uppsalassa ja Visbyssä. 1976 Gallén julkaisi *Historisk Tidskrift för Finlandissa* artikkelin ‘De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet’, ja vuotta myöhemmin hän käsitteli samaa teemaa *Svenska Dagbladetissa*.³⁶ Luostarilaitoksen roolia Visbyssä käsittelevät tutkimukset puolestaan liittyivät sisterssiläisjärjestöön. Näiden artikkelien pääteema oli Visbyn Pyhän Hengen kirkon historia ja sen rooli Baltian alueen kristillistämisen tukikohtana. Näissä tapahtumissa sisterssiläisillä oli merkittävä osa.³⁷

Laajemmin hengellisten järjestöjen historia kiinnosti Gallénia niiden kulttuurisen merkityksen ja kristinuskon levittämisessä keskeisen roolin vuoksi.³⁸ Juuri Gotlannin Pyhän Hengen kirkkoa käsittelevissä artikkeleissa nivoutuvat hengellisten järjestöjen ja kirkollisen organisaatioiden yleisemmän leviämisen tarinat toisiinsa Gallénille tyypillisellä tavalla. Merkittävä osa tätä hänen sydäntään lähellä ollutta kehitystä oli Suomen kirkollisen organisaation synnyn ja muovautumisen tutkiminen. Tähän liittyen monet hänen artikkelinsa käsitelivät Turun hiippakunnan perustamista.³⁹

Gallénin kiinnostuksesta tuomiokapituleita kohtaan kertoi jo 1938 ilmestynyt artikkeli ‘Regulärä domkapitel i Sverige och Finland under medeltiden’.⁴⁰ Hän tarkasteli Pohjolan hiippakuntia erilaisista näkökulmista, joista yksi oli hiippakuntien suhde paavinistuimeen.⁴¹ Oleellinen tekijä Gallénin piispanistumia ja tuomiokapituleita kohtaan osoittamasta kiinnostuksesta oli tuomiokapitulien yhteydessä tapahtunut koulutus ja koulutuksen hedelminä esiin nousseet oppineet, jotka

³⁵ Kökarin fransiskaaneja Gallén tarkasteli ensimmäisen kerran 1955 vuosikirjassa *Merikarhut - Sjöbjörnarna* artikkelissa ‘Om munkar och skärgårdskapell’, mutta hän palasi teemaan myöhemmin tutkimuksissaan ‘Kring franciskanerna i Kökar – Bakgrund och sammanhang’, teoksessa Nina Edgren et al. toim., *Historia bland öar och skär. Historicus r.f:s och Historiska föreningens i Stockholm seminarium i Egentliga Finland och på Åland 22.–26.5.1986*, Historicus: Helsinki 1986, sekä ‘Kökar, klosterbröderna och havet’, teoksessa *Maritima medeltidsstudier*, Åbo Akademi: Åbo 1989, 15–57 (uudelleen julkaistu teoksessa Gallén, *Finland i medeltidens Europa* (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 613), Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1998) sekä yhdessä John Lindin kanssa *Det ”Danska itinerariet” : franciskansk expansionsstrategi i Östersjön*, Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1998. (Lind toimitti teoksen julkaisukuntoon Gallénin kuoltua 1990).

³⁶ ‘De engelska munkarna i gamla Uppsala’ 27.6.1977.

³⁷ ‘Helgeands i Visby – St Jakob?’, *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research* 19 (1972), 19–34; ‘Rigabiskoparna och Helgeands (St Jakob) i Visby’, *Gotländskt arkiv* 54 (1982), 97–102 ja ‘Oktogonkyrkan i Visby icke Helgeands, utan S:t Jakob’, *Gotländskt arkiv* 62 (1990), 53–58. Lisäksi Gallén julkaisi sisterssiläisjärjestön perustajasta Bernard Clairvauxlaisesta artikkelin ‘Bernard av Clairvaux 1153–1953’ *Hufvudstadsbladetissa* 23.8.1953.

³⁸ Yleisempi luostarien kulttuuriroolia käsitteleviä artikkeleita olivat teoksessa *Strängnas stift i ord och bild*, Iduns Tryckeri AB: Stockholm 1948 ilmestynyt ‘Kloster och klosterordnar’, 159–78, ja *Nya Pressenissä* 24.1.1952 ilmestynyt ‘Klostren som kulturbevarare’.

³⁹ *Historisk Tidskrift för Finlandissa* 63 (1978) ilmestyi Turun hiippakunnan perustamista käsittelevä artikkeli ‘När blev Åbo biskopssäte’ 312–24. Lehden samassa numerossa ilmestyi myös Gallénin artikkeli ‘Studier i Åbo domkyrkas Svartbok’ 286–311. Samana vuonna hän kirjoitti Turun perustamisesta ja kaupungin piispanistuimesta myös laajemmalle yleisölle. Ensin 1.11.1978 ilmestyi *Åbo Underrättelssessä* artikkeli ‘Varför firar Åbo den 23 jan. 1229?’ ja muutamaa viikkoa myöhemmin, 29.11., samassa lehdessä artikkeli ‘När blev Åbo biskopssäte? Domkyrkan invigdes den 17 juni 1300’.

⁴⁰ *Historisk Tidskrift för Finland* 21 (1936), 137–50.

⁴¹ ‘Påvestolen och Finland genom seklen’, *Credo* (1944), 11–18.

olivat vaikuttaneet merkittävästi Suomen katolisen ja siten läntisen kulttuurin muovautumiseen.⁴² Kiinnostus koski myös kirkonmiehiä yleisemmin.⁴³ Suomalaisia ja pohjoismaalaisia kirkonmiehiä koskeva tutkimus nosti esiin myös laajemmin sekä Pohjolan ja kristikunnan sydänalueiden väliset kontaktit että katolisen kirkon hallinnolliset käytänteet.⁴⁴

Yksi oleellinen katolista kulttuuria Suomeen juurruttanut väylä olivat pyhimysten kultit. Gallén käsitteli tutkimuksissaan laajasti erityisesti pohjoismaalaisten pyhimysten kultteja. Nämä tutkimukset kattoivat pyhimysten ajallisen kirjon aina Tanskan ensimmäisestä kanonisoidusta pyhimyksestä Knutista (k. 1060) reformaatioon asti.⁴⁵ Vuonna 1960 hän julkaisi yhdessä Tryggve Lundénin kanssa teoksen Eerik Pyhästä (k. 1160), oletetun ensimmäisen ristiretken Suomen alueelle järjestäneestä Ruotsin kuninkaasta,⁴⁶ ja Eerikin mukana saapuneen piispa Henrikin kulttia Gallén tarkasteli vuonna 1972 artikkelissaan ‘Till historien om St Henriks relikver och hans grav i Nousis’.⁴⁷ Siinä missä nämä varhaisia pyhimyksiä koskevat tutkimukset sijoittuivat Gallénin uran jälkipuoliskolle, kirjoitti hän keskiajan ja uuden ajan alun taitteeseen sijoittuvista kanonisaatiopyrkimyksistä artikkelin dominikaaniveljeskunnan tieteellisessä aikakauslehdessä jo vuonna 1937.⁴⁸

Tämä viimeksi mainittu artikkeli liittyi myös Pohjolan reformaatiota koskevaan keskusteluun. Tällöin siirryttiin aiheeseen ja aikakauteen, joka herätti Gallénissa suuria tunteita kuten kirkon hajaannuksen jaksot Dawsonissa. Tämä näkyy siinä, että reformaatioajan henkilöitä koskevissa julkaisuissaan Gallén toisinaan antoi muutoin suhteelliseen puolueettomuuteen pyrkivän tutkimusotteensa hiukan höltyä. Esimerkiksi vuonna 1952 ilmestynyt Juhana III:n ja Sigismundin hovissa katolisena pappina toiminutta raumalaisyntyistä Johannes Jussoilaa käsittelevä populaari artik-

⁴² Katolisen kirkon kulturisoivaan vaikutukseen voidaan laskea kuuluvaksi myös kirjallisen kulttuurin kartoitus. Vuonna 1968 ilmestyneeseen teokseen Erik Ekelund et al. toim., *Finlands svenska litteratur 1. Från medeltiden till Åboromantiken*, Söderström: Helsingfors sisältyikin Gallénin selonteko ‘Finlands medeltida litteratur’ (40–51). Katolisesta kirkosta kirjoittaessaan Gallén ei kaihtanut kiistanalasiakaan teemoja. Tieteen ja uskon välistä rajankäyntiä hän käsitteli artikkelissa ‘Fallet Galilei’, *Documenta* (1958), 50–58, 97. Teeman puitteissa hän tarkasteli katolisen kirkon ja tieteen suhteen kehittymistä laajemminkin. 10.7.1960 hän kirjoitti 1300-luvulla eläneestä, tiedon käsitteiden määrittelyyn vaikuttaneesta Ramon Llullista *Hufvudstadsbladetin* artikkelin ‘Rámon Llull – riddare, apostel och universalgeni’.

⁴³ *Historisk Tidskrift för Finlandissa* Gallén 1935 julkaisi artikkelin ‘Vem är biskop Martin Skytte?’ (38–43) ja samalla forumilla samana vuonna ‘Stephanus Laurentii – Finlands enda doktor i den heliga Skrift’ 191–98. Sodan jälkimainingeissa 1945 Gallén julkaisi artikkelin ‘Sigtunaprostens Gaufrids och Skarabiskopen Bengts Romresa ännu en gång’, *Historisk Tidskrift för Finland* 30, 119–22. Yleisesti myöhäiskeskiajan oppineista Gallénia näyttää kiinnostaneen ennen kaikkea Tuomas Akvinolainen, jonka nuoruudesta hän kirjoitti vuonna 1974 *Credoön* lyhyen katsauksen ‘Aquinatens ungdom’ (125–26). Myöhemmin Gallén palasi vielä Tuomaksen merkitykseen Pohjolassa artikkelissaan ‘Thomas av Aquino och högskolan i Västerås’, *Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning* 3 (1988), 17–22.

⁴⁴ Erityisesti ‘De skandinaviska penitentiarierna vid kurian under medeltiden’, *Historisk Tidskrift för Finland* 22 (1937), 64–79 ja ‘Le relazioni culturali Italo-Finlandesi nel Medioevo’, *Il Veltro* 19 (1975), 517–25.

⁴⁵ ‘Knut den helige och Adele av Flandern. Europeiska kontakter och genealogiska konsekvenser’, teoksessa Robert Sandberg toim., *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück* 5/4 (1985), 49–66.

⁴⁶ *Sankt Erik konung*, Svenska katolska akademie: Stockholm 1960.

⁴⁷ *Finskt Museum* 79 (1972), 33–38. Osa Gallénin pyhimyksiä koskevista artikkeleista oli suunnattu selkeästi Suomen katolilaisille. Tällaisia ovati *Credoön* 1935 kirjoitettu ‘Fyra bortglömda svenska helgon’, 179–85 ja *Uskon sanomassa* 7–8 (1935) ilmestynyt ‘Autuaan Hemmingin revindikaatio’, 78–82.

⁴⁸ ‘Les causes de Sainte Ingrid et des saints Suédois au temps de la Réforme’, *Archivium Fratrum Praedicatorum* (1937), 4–40. Kymmenkunta vuotta myöhemmin Gallén palasi tarkastelemaan Ingridin suvun vaiheita ja ilmeisesti sen heikkenemistä artikkelissa ‘Kring Fånö- och Rumbýätternas härstamning’, *Historisk Tidskrift för Finland* 54 (1949), 113–21.

keli ei juuri peitelty puolueellisuuttaan.⁴⁹ Tasapainoisemmin Gallén käsitteli muun muassa Martin Skytteä ja Mikael Agricola.⁵⁰

Suhde katolisuuteen ja reformaatioon paljastaa paljon Gallénista historiantutkijana. Hänen oppilaansa Henrik Steniuksen mukaan Gallén oli kyllä empiristi ja lähdelähtöinen historioitsija, joka ei kuitenkaan uskonut, että tutkija voisi sammuttaa persoonaansa. Gallén ajatteli Tuomas Akvinolaisen tavoin, että uskon ja tiedon yhdistäminen on mahdollista.⁵¹ Tästä aiheutui jännitteinen suhde pohjoismaisen keskiajantutkimuksen tuolloiseen yhteen valtavirtaan, weibullilaiseen lähdekritiikkiin, josta lisää tuonnempana. Gallénin persoona oli voimakkaasti mukana myös hänen dominikaaneja koskevissa tutkimuksissaan.

Gallénin dominikaanitutkimukset

Kuten alussa mainittiin, Jarl Gallén julkaisi pääteoksensa, väitöskirjansa *La province de Dacie de l'Ordre des frères prêcheurs* osana dominikaanisääntökunnan arvostettua julkaisusarjaa *Dissertationes Historicae* (nro 12). Teoksen johdannossa Gallén korostaa keskiaikaisen Skandinavian historian fragmentaarisuutta. Tähän oli hänen mukaansa syytä luterilainen reformaatio, joka oli tuhonnut suurimman osan aikakaudesta kertovista kirjallisista lähteistä. Lähdetilanteen hajanaisuudesta huolimatta Gallén kokosi mittavan tutkimuksen, jota aikalaiskritiikeissä kiiteltiin, suorastaan ylistettiin, koska Gallénin katsottiin tehneen lähes mahdottomasta mahdollisen. Hän oli koonnut aineistosta kronologisesti etenevän, melko ehyen tutkimuksen.⁵² Teosta voidaan yhä tänään kiittää sen lähdekriittisyydestä, ja se on edelleen ohittamaton lähtökohta tutkittaessa domi-

⁴⁹ 'Johannes Maununpoika Jussoila – Suomalainen katolinen marttyyri', *Kellojen kutsu* 5 (1952). <https://www.katolinen.net/johannes-jussoila.html>

⁵⁰ Ks. 'Brytningstidens män: Martin Skytte och Mikael Agricola', *Opusculum* (1984), 99–105. Martin Skyttestä ks. myös *Historisk Tidskrift för Finland* 20 (1935), 38–43 (ks. nootti 39). Mikael Agricolaista Gallén kirjoitti myös laajemmalle yleisölle suunnattuja artikkeleita, kuten 'Mikael Agricola – en brytningstidens man', *Hufvudstadsbladet* 9.4.1957 ja 'Mikael Agricola' teoksessa *Finland och Vi* 3 (1957), 5–10 ja 525–27. Gallén käsitteli reformaation kautta myös esimerkiksi ruotsalaiselle yleisölle suunnatussa artikkelissa 'Finland, Estonia, Polen' teoksessa *Den svenska historien, 3, Vasatiden 1520–1611*, Bonniers: Stockholm 1966, 209–12. Katolisuutta puolustavaa historiantutkimusta on sittemmin Pohjoismaissa edustanut ennen kaikkea Uppsalan aate- ja oppihistorian professori Magnus Nyman, joka on myös katolilainen pappi. Nyman julkaisi vuonna 1997 teoksen *Förlorarnas historia: katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina*, Katolska bokförlaget: Uppsala 1997, joka käsittelee Ruotsin katolilaisia reformaation vuosikymmeninä. Kiinnostavaa kyllä, Nyman ei näytä syvällisesti perehtyneen Gallénin ajatuksiin: hän viittaa muutamassa yhteydessä Gallénin tutkimuksiin, mutta ei nosta tätä esimerkiksi valtavirrasta poikkeavasta reformaation tulkinnasta, mihin olisi ollut täysi syy. Ks. Magnus Nyman, *Hävinneiden historia. Katolista elämää Ruotsi-Suomessa Kustaa Vaasasta kuningatar Kristiinaan*, käänt. Kalevi Vuorela, Katolinen tiedotuskeskus: Helsinki 2009, 137.

⁵¹ Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

⁵² Esim. Bonniwell omassa arvioissaan toteaa teoksen sisältävän lakuuneja, mutta eräällä tapaa hyväksyy tämän johtuvan lähteistä, ei tekijän suurpiirteisyydestä tai ammattitaidon puutteesta. William R. Bonniwell, review, *Speculum* 22 (1947), 465–68. [doi:10.2307/2856881](https://doi.org/10.2307/2856881) (8.2.2021).

nikaaneja Dacian provinssissa⁵³ tai heidän vaikutustaan esimerkiksi Turun hiippakunnassa.⁵⁴ Paluu kirjallisten alkuperäislähteiden äärelle oli selvästi Gallénille keskeinen tutkimuksen motivaattori. Toisen motivaattorin voi nähdä enemmän aatteellisena kuin tieteellisenä. Hän pyrki osoittamaan katolisen kirkon ja ennen kaikkea dominikaanijärjestön merkityksen Pohjoismaiden ja eritoten Suomen liittämässä läntisen kulttuurin piiriin.

Teos kattaa Dacian provinssin historian aina ensimmäisten dominikaanien saapumisesta Tanskaan lännen suuren skisman alkuun vuoteen 1378. Sisällöllisesti käsittely etenee Gallénin aikaisesta valtiollisesta näkökulmasta, eli luvut jakautuvat usein Tanskan, Norjan, Ruotsin sekä Suomen mukaan. Gallénin työtä voi luonnehtia empiristiseksi, lähteiden ehdoilla eteneväksi perustutkimukseksi. Metodisina suuntaviivoina työilleen hän näyttää yhtäältä piirtävän ajatuksen, ettei ole hyväksynyt työssään yhtäkään aikaisempaa tutkimustulosta tai tulkintaa tarkistamatta asiaa alkuperäislähteistä. Toiseksi metodikseen Gallén nostaa voimakkaan kontekstualisoinnin ja dominikaanilähteiden asettamisen laajempiin katolista kirkkoa ja yhteiskuntaa luotaaviin kokonaisuuksiin. Väitöskirjan luonne kirvoittaa Gallénin ehkä hänen muita tieteellisiä julkaisujaan argumentoivampaan, suorastaan poleemiseen sävyyn, kun hän perustelee tutkimuksensa lähtökohtia ja sen arvoa suomalaisen historiatieteen kentässä. Painopiste on vahvasti kirjallisissa lähteissä ja taidossa käsitellä niitä; ennen kaikkea kronikoissa ja erilaisissa dokumenteissa.⁵⁵ Gallén ei hyvin yleisiä lausahduksia enempää huomioi esimerkiksi dominikaanista liturgista tai artefakteista koostuvaa materiaalia, jota Pohjoismaista on säilynyt varsin runsaasti.⁵⁶ Hän tosin lähestyi liturgiaa intellektuaalisesta ja käytännön näkökulmasta todeten muun muassa, että Turun hiippakunnan omaan jumalanpalveluselämäänsä omaksuma dominikaaniliturgia kertoi veljestön ja tuomiokirkon

⁵³ Dominikaanit kutsuivat Tanskan, Norjan ja Ruotsin kattanutta toiminta-alueitaan Dacian kirkkoprovinsiksi.

⁵⁴ Erityisesti häntä kiitetään laaja-alaisesta lukeneisuudestaan, mitä tulee lähteisiin ja julkaistuun tutkimukseen, ja siksi väitöskirjan vaikutukset yltävät dominikaanihistoriaa paljon laajemmalle. Ks. teemasta tiiviisti, Hanska 2003, 124–25. Suomalaisessa keskiajantutkimuksessa Gallénin vaikutus näkyy edelleen 2000-luvulla mm. tarkasteltaessa Turun hiippakunnan sääntökuntahistoriaa, dominikaanihistoriaa, dominikaanien ja tuomiokirkon yhteyksiä, keskiajan kirjallista kulttuuria, paavillista virkakoneistoa tai pyhimyskultteja. Näihin teemoihin liittyen erityisesti seuraavat tutkijat ja/tai teokset voidaan esimerkin omaisesti nostaa esiin: Mika Kallioinen, *Kirkon ja kruunun välissä. Suomalaiset ja keskiaika*, Edita: Helsinki 2001; Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner, *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2002; *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla* 2003; Jussi Hanska ja Kirsi Salonen, *Kirkko, kuri ja koulutus. Hengellisen säädyn moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2004; Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2005; Tuomas Heikkilä toim., *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa* (Historiallisia tutkimuksia, 254), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2010; Anu Lahtinen & Miia Ijäs toim., *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2015; Janne Harjula et al. toim., *Koroinen: Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* (Turun Historiallinen Arkisto), Turun Historiallinen Yhdistys: Turku 2018. Pohjoismaisista tutkijoista ks. ek. Johnny Grandjean Gösgig Jakobsenin laaja dominikaaneihin liittyvä tutkimus.

⁵⁵ Gallén 1946, XXX–XXXII. Lisäksi poleemisempaan sävyyn, s. XXVII: “L’habitude de n’aller presque jamais aux sources, de se fier aux ouvrages de seconde main, n’a pas pu être extirpée facilement. Les confusions, les malentendus, les erreurs traditionnelles passent parfois encore de main en main.”

⁵⁶ Liturgista materiaalia ja sen dominikaanipainotteisuutta käsitteli Aarno Maliniemi teoksessaan (Malin), *Der Heiligenkalender Finnlands: seine Zusammensetzung und Entwicklung*, Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1925. Gallén tukeutuu Maliniemeen käsitellessään sekä dominikaanien asettumista Turkuun että Turun hiippakunnan omaksumaa liturgiaa, ks. esim. sivut 55–56, 152.

papiston harmonisesta suhteesta.⁵⁷ Gallénin mukaan tämä teki Suomesta aivan erityisen pyhän Dominicuksen maan.⁵⁸

Gallén aikoi mitä ilmeisemmin julkaista teokselle jatko-osan pian ensimmäisen teoksen jälkeen, mihin viittaa jo teoksen alaotsikointi osaksi I. Hän mainitsee jatko-osan väitöskirjansa johdannossa, minkä lisäksi hänellä oli ilmeisesti tarkoitus kirjoittaa erikseen lyhyt, yksinkertaistettu versio dominikaanihistoriasta Daciassa dominikaanien maallikkojäsenille ja muulle aiheesta kiinnostuneelle ei-tieteelliselle yleisölle.⁵⁹ Jatko-osan mainitsi myös saksalainen dominikaanihistorioitsija Gabriel Löhr, joka arvosteli Gallénin valmistuneen teoksen pian sen ilmestymisen jälkeen. Arviossaan Löhr kuvaa jatko-osan käsikirjoitusta jo lähes valmiiksi ja sanoo sen käsittelevän Dacian provinssin historiaa suuresta skismasta luterilaiseen reformaatioon sekä veljien sisäisen elämän että apostoloinnin näkökulmista. Hän myös toteaa odottavansa uutta kirjaa suurella mielenkiinnolla.⁶⁰ Jatko-osan loppuun saattaminen jäi Gallénilta kuitenkin tekemättä, eikä hän julkaissut myöskään varsinaista “Lyhyttä dominikaanihistoriaa Daciassa” omana teoksenaan, mutta hänen lukuisia populaarikirjoituksiaan eri forumeilla pidämme tämän tehtävän täyttämisenä.⁶¹ Gallénin jälkeensä jääneet paperit järjestäneen John Lindin mukaan toisesta osasta oli olemassa vain luonnoksia ja muistiinpanokortteja 1930-luvulta. Nämä oli kirjoitettu pienellä käsialalla eikä Gallén pystynyt enää vanhalla iällään lukemaan niitä.⁶² Toisaalta esimerkiksi Jussi Hanska viittaa jatko-osaan toteamalla, että “kohtuullisen pitkällä oleva käsikirjoitus on olemassa”, mutta hän ei anna sille tarkkaa arkistotunnistetta.⁶³ Myös Henrik Steniuksen mukaan käsikirjoitus on olemassa, mahdollisesti

⁵⁷ Tässä kohtaa Gallénin tutkimuksessa näkyy se, ettei hän ollut erityisen perehtynyt liturgian historiaan tai liturgiseen aineistoon. Kun hän väitöskirjansa johdannossa toteaa, ettei ota yhtään aikaisempaa tutkimustulosta annettuna, hän kuitenkin näyttää vahvasti nojaavan Maliniemen tulkintaan dominikaanisesta Turun hiippakunnan liturgiasta. Myöhempi tutkimus on kritisoinut tätä näkökulmaa dominikaaniliturgian yleisluontoisuuden vuoksi. Tästä syystä tarvittaisiin lisää ja huomattavasti tarkempaa tutkimusta yhteyden osoittamiseksi tai kieltämiseksi. Ks. Hanska 2003, 124; Pierre-Marie Gy, ‘Revisiting Jarl Gallén’s Great Book and the Work of Finnish Liturgist’, teoksessa *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla* 2003, 133–35.

⁵⁸ Gallén 1946, 57.

⁵⁹ Gallén 1946, XXXI.

⁶⁰ Gabriel M. Löhr, ‘J. Gallén: La province de Dacie de l’Ordre des Frères Prêcheurs. I Histoire générale jusqu’au Grand Schisme’, *Divus Thomas* 24 (1946), 461–62. Tapa, jolla Löhr kuvaa tekeillä olevaa käsikirjoitusta on hyvin samanlainen kuin jolla Gallénin itse kirjoittaa siitä väitöskirjansa johdannossa.

⁶¹ Moniosaiset, kunnianhimoiset sääntökuntahistoriat täytyy nähdä eräänlaisena dominikaanihistoriankirjoituksen traditiona ja on oletettavaa, että ilmapiiri esimerkiksi 1930-luvulla Gallénin työskennellessä Roomassa kannusti tähän. Hyvä hieman myöhempi vertailukohde Gallénille on dominikaaniveli William Hinnebusch (1908–1981), joka 1950-luvun aivan alussa vietti kolme vuotta Roomassa dominikaanihistorian instituutissa, samassa paikassa, jossa Gallén oli työskennellyt 1934, ja siellä ollessaan molemmat vaikuttavat tehneen läheistä yhteistyötä mm. dominikaanihistorioitsijoiden Thomas Kaepelin ja Meerssemanin kanssa. Oleskelunsa seurauksena Hinnebusch aloitti kunnianhimoisen viisiosaisen kirjasarjan kirjoittamisen dominikaanisääntökunnasta sen synnystä aina omaan aikaansa saakka. Vuosina 1965 ja 1973 hän julkaisi sarjasta kaksiosaisen teoksen, *The History of the Dominican Order. Origins and Growth to 1500*. Näiden lisäksi hän julkaisi “taskukirjan”, jonka tarkoituksen voi nähdä olleen maallikkojäsenten identiteetin vahvistamisen, nimellä *A Short History of the Dominican Order* vuonna 1975. Lyhennelmä on käännetty lukuisille eri kielille. Perustiedot William Hinnebuschista hänen veljensä äänellä: <https://archive.org/details/Dhspritory-ADominicanLifeFrWilliamHinnebuschOPPriestAndHistorian809>

⁶² Lind 2017, 193, n. 7.

⁶³ Hanska 2003, 125.

dominikaanien arkistossa Oslossa.⁶⁴ Toistaiseksi se *finis Africae*, jossa Gallénin dominikaanihistorian toinen osa sijaitsee, on meiltä löytämättä.

Gallén ei tarttunut aivan neutraaliin aiheeseen lähtiessään tutkimaan Dacian dominikaaneja, mutta lähtötilanteen voi tulkita hänen mukaansa olleen huono, kun hän toteaa, että “[u]skonnollisten järjestöjen historia Scandinaviassa on ollut aivan meidän päiviimme asti kesannolla”.⁶⁵ K. G. Leinberg oli julkaissut vuonna 1890 luostarilaitosta esittelevän teoksen *De finska klostrens historia*, jossa oli laajahko dominikaaneille omistettu osuus.⁶⁶ Wedel-Jarlsbergin paronitar puolestaan julkaisi jo 1899 teoksen dominikaanihistoriasta Dacian provinssissa. Gallén oli tästä tietoinen ja mainitsee teoksen lähdeluettelossaan muttei kuitenkaan noottiapparaatin perusteella hyödyntänyt sitä juuri lainkaan.⁶⁷ Kiinnostus Pohjoismaiden katolista historiaa kohtaan näyttää olleen heräämässä mahdollisesti siksi, että dominikaanisääntökunta oli aktivoitunut uudelleen myös Suomessa.⁶⁸ Dominikaaniveli Walter Gumbley oli julkaissut 1938 dominikaanien Dacian historiaa kuvailevan, enemmän sen materiaalisia jäämiä esittelevän mutta mahdollisesti siten myös tunteisiin vetoavan artikkelin dominikaanien laajalevikkisessä *Blackfriars*-lehdessä.⁶⁹ Gallén ei noteeraa tutkimuksessaan kyseistä artikkelia. Ehkä hän on kokenut sen ei-tieteelliseksi tutkimuksellisesta informaatiosta huolimatta, koska artikkeli ei sisällä lähdeviitteitä. Voi olla, että kiinnostus pohjoisen dominikaanihistoriasta kohtaan on nostattanut myös jonkinlaista “reviirijattelua”. Löhr toteaa arviossaan Gallénin väitöskirjasta erikseen, että on järkevää, että Dacian provinssin historiaa käsittelee henkilö, joka on kotoisin tutkittavalta alueelta ja näin ollen tuntee parhaiten tutkimuksensa lähtökohdat.⁷⁰

Gallénin väitöskirjan johtoajatuksen voi kiteyttää dominikaanijärjestön Pohjoismaihin asettumisen historiaksi ja sääntökunnan vaiheiden tarkasteluksi sen historian kahden ensimmäisen

⁶⁴ Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

⁶⁵ Gallén 1946, XXVII: “L’histoire des ordres religieux en Scandinavie a été, jusqu’à nos jours, un terrain en friche.”

⁶⁶ K.G.Leinberg, *De finska klostrens historia*, Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1890. Ks. tarkemmin Hanska 2003, 123–24. Gallén käyttää viitteiden perusteella teosta hyvin niukasti hyväkseen omassa tutkimuksessaan.

⁶⁷ La Baronne de (née Baronne de Rosenörn-Lehn) Wedel-Jarlsberg, *Une Page de l’histoire des Frères-Prêcheurs : La Province de Dacia (Danemark, Suède et Norvège)*, Société S. Jean Desclée, Lefebvre et Cie: Rome & Tournai 1899. Gallénin tyyliin ei kuulu historiografinen, metodologinen tai teoreettinen keskustelu väitöskirjan sivuilla mutta erityisesti viittaaminen lähdekirjallisuuteen on runsasta. Hän itse toteaa johdannossaan, että ei ole tuntenut tarvetta lähteä polemisoimaan aikaisempaa tutkimusta. Tosin hän tekee tämän yleisluontoisesti (ks. edellä), mutta ei yksittäisiä tutkijoita tai tutkimuksia nimeten. Myös Bonniwell mainitsee paronittaren teoksen kritiikissään Gallénin väitöskirjasta todeten, että vaikka Wedel-Jarlsbergin tutkimus ei ole vailla ansioita, se jää kevyeksi Gallénin rinnalla, ks. Bonniwell 1947.

⁶⁸ Gallén kirjoittaa dominikaanien historiallisista lähtökohdista ja heidän uudelleen tulemisestaan Suomeen aina 1800-luvun alusta, Jarl Gallén, ‘The Catholic Church and Finland’, *Bulletin of St. Anskar’s Scandinavian Catholic League of New York* 31 (1932), 6–7. Helsingin katolinen seurakunta perustettiin vuonna 1856 ja sen vähittäinen vahvistuminen loi pohjaa katolisten veljeskuntien ja luostarijärjestöjen toiminnalle Suomessa. Dominikaanien uudelleen saapuminen Suomeen oli lopulta korkeimman tason diplomaattia, ks. Vuorela 1989, 131–32.

⁶⁹ Walter Gumbley, ‘Dominican Footprints in Scandinavia’, *Blackfriars* 19.222 (1938), 659–67.

⁷⁰ Löhr 1946, 461: “Es zeigt sich da der grosse Vorteil, dass ein einheimischer Fachhistoriker den Gegenstand behandelt; er ist am besten in der Lage, die Quellen zu kennen und die Tatsachen aus eigener Anschauung zu beurteilen, während ein Fremder zu leicht falsche Auffassungen in die Nachrichten hineinbringen würde.”

vuosisadan aikana. Gallénin näyttää kuitenkin olleen mahdollon olla käsittelemättä samassa yhteydessä muutamia tuolle tematiikalle läheisiä aiheita. Näistä hän rakensi teoksensa loppuun liiteosan, yhteensä kolme eri “excursusta”. Ensimmäinen excursus, “Voyages de Saint Dominique au Danemark”, on kiinnostavin ja mahdollisesti myös yksittäisistä teemoista eniten koko Gallénin teoksesta huomiota saanut osuus kansainvälisessä tutkimuksessa. Kyseisestä excursuksesta on erotettavissa kaksi kokonaisuutta, tutkimustulosta, jotka ovat erityisesti jääneet elämään: dominikaanijärjestön perustajan Dominicus Guzmanin Tanskan vierailujen ajoitus ja Kastilian kruununprinssin morsiamen henkilöllisyys. Näihin kahteen asiaan ja niiden tarkentamiseen Gallén itsekin palasi vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1978 julkaisemassaan artikkelissa.⁷¹ Excursuksien kirjoittaminen kuului myöhemminkin Gallénin tapaan tehdä tutkimusta. *Nöteborgsfredenin* neljä excursusta, jotka käsittelevät sellaisia teemoja kuten Hämeen ja Savon rajaa vuoden 1323 jälkeen ja Norrbottenin keskiaikaista henkilönimistöä, vievät huomattavan osan teoksen kokonaismitasta.⁷²

Dominicuksen Tanskaan suuntautuneiden kahden matkan kohdalla Gallén antoi suuren arvon erityisesti kahdelle häntä aikaisemmin aihetta tarkastelleelle tutkijalle, molemmat maineikkaita dominikaaneja ja historioitsijoita, Pierre-Mandonnet ja Marie-Humbert Vicaire. Vuoden 1978 tutkimuksessaan Gallén osoittaa lukijalle yksityiskohtaisesti dokumentit, joiden avulla hän varsin vakuuttavan oloisesti tarkentaa Vicairen kesille 1204 ja 1205 ajoittamat matkat talville 1203–1204 ja 1205–1206.⁷³ Väitöskirjansa excursuksen perusteella Gallén näyttää olleen varma siitä, että oli onnistunut paljastamaan varhaisessa Jordanus Saksilaisen kronikassaan mainitseman Kastilian kruununprinssin Ferdinandin vaimoksi tarkoitetun “tytön” (*puella*) henkilöllisyyden. Päätelmänsä hän perusteli osittain aikalaisdiplomatian ja -maantieteen kontekstissa sekä osittain löytämiensä dokumenttien perusteella: tämän täytyi olla Tanskan kuninkaan Valdemar II:n sisaren ja kreivi Sifroid Orlamünden tytär. Avioliittoa ei koskaan pantu toteen, koska Jordanuksen mukaan Osman piispa Diegon ja Dominicuksen palatessa Tanskaan hakemaan tyttöä tämän kerrottiin kuolleen. Gallénille tärkeänä avaimena henkilöllisyyden selvittämisessä oli tammikuulle 1206 päivätty paavillinen bulla, jossa Lundin arkkipiispan toimivallan alueella avioliittolupauksen antaneelle tytölle annettiin lupa vetäytyä aikaisemmasta lupauksesta huolimatta luostariin, koska oli käynyt ilmi, että tulevalla aviomiehellä olikin lepra. Gallénin mukaan mies oli ilmeisesti ns. ulkomaalainen, koska dispensaatio piti hakea paavilta. Lisäksi Gallénin vakuutti se, että hän löysi dokumentin,

⁷¹ Jarl Gallén, ‘Les Voyages de S. Dominique au Danemark. Essai de datation’, teoksessa Raymond Creytens & Pius Künzle, *Xenia Medii Aevi Historiam Illustrantia Oblata Thomae Kaepeli O.P.*, Edizioni di Storia e Letteratura: Roma 1978, 73–84.

⁷² Gallén, 163–96. Kirjassa on kaikkiaan 237 sivua, josta taulukot ja liitteet vievät 41 sivua.

⁷³ Gallén 1978, 76–84. Matkojen ajoituksessa Gallénin apuvälineinä ek. Osman piispan, jonka kumppani Dominicus oli Tanskan matkoilla, omakätisesti allekirjoittamat kirjeet ja vastaavat dokumentit. Näistä päätellen piispa olisi ollut poissa piispallisten tehtäviensä hoidosta lokakuun alusta 1203 helmikuun loppuun 1204 ja toisen kerran lokakuun alusta 1205 huhtikuun loppuun 1206. Näiden aikojen Gallén laskee riittäneen nopeisiin matkoihin Tanskaan (toisella kerralla paluu Rooman kautta). Vielä väitöskirjassaan Gallén tyytyi Vicairen ajoituksiin, toki tarkastellen niitä kriittisesti ja todeten, että tarkempia ajoituksia on lähdetilanteen vuoksi vaikea tehdä, Gallén 1946, 211. Vicaire on viitannut matkoihin useammassa varhaisemminkin tutkimuksessaan, mutta erityisellä tarkkuudella ks. Marie-Humbert Vicaire, ‘Saint Dominique en 1207’, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 23 (1953), 335. Gallénin ajoitukset ovat vakiintuneet dominikaanitutkimukseen, ks. esim. Patrick Michael Taylor Bergin Jr., ‘The Offices for the Two Feasts of Saint Dominic’ (unpublished Dissertation, The Ohio State University, 2019), 19, nootti 29.

jossa kreivi Orlamünde antoi myötäjäiset kahdelle benediktiiniluostariin vetäytyneelle tyttärelleen. Kyseiset asiakirjat vakuuttivat väitöskirjaa tehneen Gallénin ja väitöskirjan päätelmät vakuuttivat aluksi dominikaanitutkijat, kuten Vicairen, joka paljon siteeratusta Dominicus-biografiassaan viittaa hyvin arvostavasti Gallénin tekemään työhön Dominicuksen Tanskaan suuntautuneen diplomaattisen matkan tutkijana ja Ferdinandille aiotun vaimon henkilöllisyyden ratkaisijana.⁷⁴ Myöhemmässä artikkelissaan Gallén itse kuitenkin toteaa, että hänen esittämänsä tytön henkilöllisyys on puhtaasti hypoteettinen.⁷⁵

Dominikaanisääntökunnan perustajan vierailu kahteen otteeseen Tanskassa oli asia, joka näyttää koskettaneen Gallénia syvästi ja vahvistaneen hänen näkemyksiään Suomesta katolisen kirkon ja kulttuurin etuvartiona itää vastaan. Tämä matka kirkasti Gallénin mukaan Dominicukselle hänen varsinaisen kutsumuksensa, vääräoppisten käännättämisen, ja alunpitäen hän yhdessä piispa Diegon kanssa olisikin toivonut käännystehtävää juuri Itämeren piiristä. Paavi ei antanut tähän lupaa vaan näki kaksikon työn Pyreneiden molemmin puolin tärkeämpänä.⁷⁶ Mahdollisesti Gallénin tulkinnoissa on tässä kohtaa nähtävissä myös tarkoitushakuista historiallisten juurten hakemista Gallénin oman ajan dominikaanien toiminnalle Suomessa.⁷⁷

Gallén ja weibullilaisuus

Jarl Gallénin historiakäsityksen yleisestä taustasta ja metodologisista perusteista on esitetty muutamia huomioita. Max Engmanin mukaan Gallénille tutkimusaiheet olivat kuin shakkitehtäviä, joiden ratkaiseminen edellytti sekä huolellista syventymistä yksityiskohtiin että niiden laajemman monisyisen kokonaisuhteyden näkemistä. Gallénille tutkijan työ koostui keskittyneestä lähdekriittisestä työskentelystä, lähdeaineistojen yksityiskohtien analyysistä ja niiden yhteen kokoamisesta.⁷⁸ Kauko Pirinen on puolestaan todennut Gallénin asettaneen korkeat vaatimukset pohjoismaisen ja Suomen keskiajan historian rekonstruktioille. Gallénin tutkijaprofilin pääpiirteitä olivat muiden muassa kirkkohistoriallisen taustan syvälinen hallinta, kansalliset rajat ylittävä pohjoismaisen hahmotustapa sekä kriittinen tutkijanote, joka edellytti esimerkiksi monipuolisia kielellisiä valmiuksia.⁷⁹ Nämä kaikki Gallénin tutkijapersoonaan yhdistetyt piirteet näkyvät erityisen hyvin Gallénin väitöskirjassa, minkä edellä konkretisoimme.

Tutkijat ovat arvuutelleet Gallénin keskiaikatutkimusten yhteyttä weibullilaiseen (lundilai-

⁷⁴ Gallén 1946, 209 ja Gallén 1978, 73–76; Marie-Humbert Vicaire, *Saint Dominic and His Time (Orig. Histoire de Saint Dominique. 1, Un Homme Évangélique, 1957)*, trans. by Kathleen Pond, McGraw-Hill: New York - Toronto - London 1964, 48–54.

⁷⁵ Gallén 1978, 76

⁷⁶ Gallén 1946, 210–12.

⁷⁷ Pyhä Istuin perusti Helsinkiin vuonna 1946 dominikaanisääntökunnan alaisuudessa toimivan tutkimuskeskuksen. Säätiö Studium Catholicum perustettiin vuonna 1950. Ks. C. J. Gardberg, *Veritas - Totuus!: Turun dominikaanit keskiajalla*, Schildt: Helsinki 2005, 78. Philipp Thomas Wollmann julkaisi viime vuonna artikkelin, jossa hän määritteli aivan uudelleen jo kenties itsestäänselvyydeksi juurtuneen ajatuksen Dominicuksen matkakohteesta Tanskana (Dacia). Hänen mukaansa Dominicus kävi avioliittoneuvotteluja Meranian herttua Berthold IV:n kanssa Istriassa, ks. Wollmann, "Ad Marchias..." kritische Überlegungen zur Reise des Heiligen Dominikus in die Marken," *Archivum Fratrum Praedicatorum. Nova Series V* (2020), 5–27.

⁷⁸ Engman, 1998, 185–92, tässä 191. Tästä myös Henrik Stenius haastattelussa 7.9.2021.

⁷⁹ Pirinen 1990, 285–86.

seen) tutkimusperinteeseen. Jussi Hanska on todennut, että Gallénia on pidetty weibullilaisen tutkimussuunnan edustajana Suomessa. Hanskan mukaan on kuitenkin luontevampaa yhdistää Gallénin lähdekriittinen eetos ja tutkimusote 1900-luvun alussa harjoitettuun dominikaanistoriaan. Historiallis-kriittisen tutkimusotteen ylikorostaminen peittäisi näkyvistä sen tosiasian, että häntä motivoivat dominikaanistoriaan “omakohtainen katolinen usko ja erityinen kiintymys dominikaanisääntökuntaa kohtaan”.⁸⁰

Huomionarvoista on, että Gallén kirjoitti varsin vähän keskiajan historian rekonstruktioissaan soveltamistaan metodologisista periaatteista.⁸¹ Metodologinen diskurssi ei kuulunut hänen lempilajeihinsa. Gallén ei arvostanut teoretisointeja tai yhteiskuntatieteellisiä teorioita: hänen ihanteensa historian kirjoittamisesta oli lähellä lähteitä, todellisuutta ja arkikieltä. Olennaista oli suhteuttaminen aikaan ja maantieteeseen.⁸² On lopulta vaikeaa osoittaa täsmällisesti, millainen hänen yhteytensä eri tutkimussuuntauksiin ja niiden historia- ja tiedekäsityksiin oli. Henrik Steniuksen mukaan lähdekritiikki oli olennainen osa Gallénin historiantutkimuksen menetelmiä, ja Weibullien vaikutus on tässä tuntuva – sen sijaan Renvallin lähdekritiikkiin Gallén piti etäisyyttä.⁸³

1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä syntyneen ja alkuaan Lundin yliopistosta ponnistaneen weibullilaisen tutkimussuunnan tunteminen auttaa joka tapauksessa näkemään Gallénin pohjoismaisena keskiajan tutkijana, joka pysytteli etäällä suomalaiskansallisen ideologian ja historian liitosta ja tarkasteli keskiajan Suomen historiaa pohjoismaisissa ja eurooppalaisissa yhteyksissään. Weibullilaisen tutkimussuunnan alkuunpanijoita olivat veljekset Lauritz (1873–1960) ja Curt Weibull (1886–1991) ja sitä kehittivät edelleen Gallénin ikätoverit Sture Bolin, Ingvar Andersson ja Erik Lönnroth. Weibullilaisen tutkimussuunnan yhteydessä puhutaan toistuvasti lähdekriittisestä historian tutkimisesta, mutta lähdekritiikin korostuneisuus ei itsessään anna aihetta ryhmittää tutkijoita omaksi koulukunnakseen. Rolf Torstendahlin ja Birgitta Odénin mukaan weibullilainen tutkimussuunta oli ruotsalainen muunnelma vuosisadan vaihteessa historioitsijoiden parissa esiintyneestä yleiseurooppalaisesta pyrkimyksestä määritellä entistä selkeämmin, miten oli mahdollista saavuttaa tieteellistä historiallista tietoa. Aikansa metodologista diskurssia edustivat Ernst Bernheimin *Lehrbuch der historischen Methode* (1889) sekä Charles-Victor Langlois’n ja Charles Seignobos’n *Introduction aux études historiques* (1898). Ne olivat historian tutkimusmenetelmiä käsitteleviä oppikirjoja, joissa silloiset uutena pidetyt historiallisen tiedon ihanteet ja periaatteet saivat ilmaisunsa.

Lauritz Weibullin historia- ja tiedekäsitykseen vaikuttivat erityisesti Langlois ja Seignobos. Ranskalainen ja saksalainen käsitys erosivat toisistaan. Bernheimin mukaan historiantutkijan täytyi päästä mahdollisimman lähelle menneen maailman historiallista todellisuutta lähdekriittistä tutkimusmenetelmää käyttämällä ja pohjaamalla päätelmät varmoihin ja todennettaviin tosiasioihin. Langlois ja Seignobos näkivät asian hieman toisin. Heistä tutkijan tehtävänä oli varmojen tietojen esiin seulominen lähdeaineistoista ja niiden ilmaiseminen historiallisten väittämien muodossa.

⁸⁰ Hanska 2003, 124–25.

⁸¹ Ks. edellä miten tämä esim. näkyy väitöskirjassa.

⁸² Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

⁸³ Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021.

Pätevä menneisyyttä koskeva tieto oli mahdollista vain historiatieteessä.⁸⁴

Weibullilaisen historiakäsityksen tiennäyttäjiiä olivat Lauritz Weibullin *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (1911) ja Curt Weibullin *Saxo: Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridens död till Knut VI* (1915). Tutkimussuunnan läpilyöntiä siivitti metodologinen edistysoptimismi⁸⁵, joka lupasi puhdistaa erityisesti keskiajan historian vaalituista ennakkoluuloista. Kriittiset tarkastelut kohdistuivat esimerkiksi saagoihin, annaaleihin ja kronikoihin ja etsivät niistä tieteellisesti todennettavissa olevaa. Tarkastelutapaa leimasi muun muassa pohjoismaisesta keskiajan historiasta kertovien asiakirjojen ja kirjallisuuden motiivien identifioiminen ja tendenssikritiikki. Ankaran metodin ohjaaman empirismin mukaisen historian tuli hylätä tendenssimäiset lähdeaineistot ja käyttää rekonstruktioissa ainoastaan varmoiksi todennettuja tietoja. Jäänteiden ja kertovien lähteiden välinen ero sai tutkimuksessa merkittävän aseman. Tutkijan oli kysyttävä, mitä voimme varmasti tietää, mihin varmoja tietoja voidaan käyttää ja miten ne ovat ristiriidattomasti yhdistettävissä. Korkeaa tieteellisyyttä historialliselta tiedolta edellyttänyt näkemys vaikutti voimakkaasti myös siihen, mitä pidettiin tieteellisesti oikeutettuina tutkimusongelmina.⁸⁶ Tuula-Maria Mokko on korostanut weibullilaisen tutkimussuunnan turvautuneen järjestelmälliseen epäilyyn, yksittäisten lähdetietojen ristiriidattomuuteen ja tutkimustulosten esittämiseen niin, että niihin johtanut päättelyprosessi oli avoimesti seurattavissa. Birgitta Odéniin nojautuen Mokko sanoo, että ”tutkimuskohdetta joudutaan rajoittamaan, jos päämääränä on objektiivinen tieto”.⁸⁷

Voidaan ajatella, että Lauritz ja Curt Weibullin pyrkimyksenä oli modernisoida historian-tutkimus. Heidän tavoitteensa heijastivat jossain määrin 1800-luvun positivismiin ja 1900-luvun alun loogisen positivismiin ihanteita: metodin käsite määrittää tiedon ihanteen, varmuudesta tulee todellisen tiedon mittapuu, olennaista on todentaminen ja tietoon johtavan prosessin toistettavuus.⁸⁸ Weibullilaisessa empirismissä on kyseessä tosiasioiden ja tulkintojen välinen suhde. Tutkimussuunnan mukaan tosiasiat edeltävät näkökulmaa ja tulkintaa. Lähdekriittinen tutkimus johtaa objektiivisiin, näkökulmattomiin tosiasioihin, minkä jälkeen historioitsijalle avautuu perusteltu mahdollisuus historian perspektiiviseen tulkintaan tai varmistettujen tosiasioiden synteisiin.⁸⁹

Weibullilainen tutkimussuunta asetti Lauritz Weibullin johdolla tieteellisesti mielekkäälle historialle ankarat vaatimukset. Menneisyyttä koskevat kysymykset ja intressit saattoivat olla mielenkiintoisia, mutta ne eivät täyttäneet tieteellisen tiedon erityisiä ehtoja. Weibullin veljesten

⁸⁴ Rolf Torstendahl & Birgitta Odén, ‘Den weibullska riktningen’, teoksessa Gunnar Artéus & Klas Åmark toim., *Historieskrivningen i Sverige*, Studentlitteratur: Lund 2012, 107–34, tässä 107, 112–13.

⁸⁵ Käsite metodologinen edistysoptimismi pohjautuu Simon Larssonin ajatuksiin. Simon Larsson, ‘Scientific historiography and its discontents. Danish and Swedish aristocratic empiricism’, teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava and Simon Larsson toim., *Making Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*, Berghahn Books: New York - Oxford 2017, 129–51, tässä 147.

⁸⁶ Torstendahl & Odén 2012, 107, 112–18, 128; Larsson 2017, 135.

⁸⁷ Tuula-Maria Mokko, ‘Renvall ja lundilainen (weibullilainen) tutkimussuunta’, *Historiallinen Aikakauskirja* 81 (1983), 115–17; ks. myös Eino Jutikkala, ‘Katsaus Suomen historian-tutkimukseen ja -kirjoitukseen 1900-luvun ensi puoliskolla’, *Historiallinen Aikakauskirja* 81 (1983), 83–115, tässä 83.

⁸⁸ Ks. uuden ajan tieteen perusluonteesta Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofianssa*. Valikoinut ja suom. Ismo Nikander, Vastapaino: Tampere 2004, 17.

⁸⁹ Larsson 2017, 145.

välittömät seuraajat eivät kuitenkaan kaikilta osin jatkaneet opettajiensa käsitysten viitoittamalla tiellä, vaan he veivät historian tutkimusta esimerkiksi teoreettisten mallien suuntaan. Lundilaisen mallin vetovoima hiipui viimeistään 1960-luvun jälkipuolella, jolloin historiallis-kriittisessä meto-
dissa pitäytymistä ajankohtaisemmaksi tulivat yhteiskuntatieteellisten näkemysten omaksuminen
historiantutkimukseen ja yhteiskuntahistorialliset aiheet.⁹⁰

Henrik Stenius näkee Engmanin lailla Gallénissa tutkijan, jolle historian tutkimuksen tehtävät olivat älyllisiä haasteita. Ne vaativat tutkijalta kykyä itsenäisiin ratkaisuihin. Vaikka Gallénin tutki-
musote oli hyvin lähdekeskeinen, hän halusi samalla välttää äärimmäisyyksiin menevää lähdekriit-
tisyttä. Valitettavasti julkaisemattomaksi jääneessä tutkimuksessa Gallénin oli tarkoitus pole-
misoida Curt Weibullin kanssa hagiografian tutkimuksesta. Henrik Steniuksen – jolle Gallén saneli
viimeisiä julkaisujaan – mukaan Gallén halusi haastaa Weibullin tiukkaa vaatimusta pyhimyksen
historiallisuudesta. Siinä missä Weibull katsoi, että vain lähteistä historialliseksi henkilöksi toden-
nettava pyhimys voi olla historian tutkimuksen kohde, Gallén oli valmis hyväksymään hagiografian
historiantutkimuksen lähteenä. Käytännön tasollakin tämä näkyy Gallénin tutkimuksissa, kuten
edellä havainnointiin. Gallénin mielestä ei siis ollut aihetta kiinnittyä weibullilaisen tutkimussuun-
nan historian tutkimusta rajoittavaan ylikriittisyyteen. Erona weibullilaisiin Gallén ei Dawsonia
seuraten myöskään uskonut siihen, että tutkijapersoona voidaan häivyttää.⁹¹

On kuitenkin todettava, ettei Gallén tai kukaan muukaan Suomen keskiajan valtiomuodostus-
prosessia tutkinut historioitsija voinut olla tukeutumatta Weibullien tutkimuksiin, jotka käsitte-
livät Pohjoismaiden keskiajan keskeisiä lähteitä ja niiden historiallisen tulkinnan mahdollisuuk-
sia. Esimerkiksi Arvi Korhonen raportoi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* tuoreeltaan Lauritz
Weibullin tutkimuksesta Eerik Pyhän legendasta.⁹² Metodologisia vaikutteita on siis saatettu omak-
sua ilman vahvaa sitoutumista koulukunnan ohjelmaan – ja toisaalta kaikkia viittauksia weibulli-
laisiin tutkijoihin ei pidä tulkita merkiksi heidän metodiensa kannattamisesta.

Vaikka Gallén torjui weibullilaiselle tutkimussuunnalle leimallisen hyperkriittisyyden, on
kuitenkin hedelmällistä pitää sitä mahdollisena vertailukohteena tai taustana, jota vasten hänen
historiallinen ajattelunsa on tarkasteltavissa. Esimerkiksi varhaisessa julkaisussaan ‘Några bidrag
till Åbo dominikankonvents äldsta historia’ (1931) Gallén toistuvasti pohtii sitä, milloin on mahdol-
lista tehdä varmoja johtopäätöksiä lähdeaineistosta tai mitä voidaan varmasti todentaa. Hän kuvaa
kriittisen lähdeanalyysin tehtäväksi seuloa esiin tarkempaa tutkimusta ansaitsevia todennäköisyyk-
siä. Hän muistutti lähdeaineiston niukkuudesta ja hataruudesta.⁹³ Artikkelinsa ‘Regulära domka-

⁹⁰ Torstendahl & Odén 2012, 118–33; Larsson 2017, 140. Weibullilaisesta tutkimussuunnasta ks. myös Rolf
Torstendahl, *Källkritik och vetenskapsyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (Studia Historica Upsaliensia
XV), Norstedts: Uppsala 1964; Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Bibliotheca historia
Lundensis 39), Liber: Lund 1975; Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från
1920-tal till 1957*, Uppsala universitet: Uppsala 2002; Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer.
Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Södertörn doctoral dissertations
44), Gidlund: Hedemora 2010.

⁹¹ Stenius 2004; Henrik Steniuksen haastattelu 7.9.2021. Ks. myös. Engman 1998, 190; Eino Jutikkala,
‘Kongressi satujen saarella’, *Historiallinen Aikakauskirja* 85 (1987), 322–26, tässä 323.

⁹² Nimimerkki A. Kn = Arvi Korhonen, ‘Eerik Pyhän legendan historiallinen arvo’, *Historiallinen
Aikakauskirja* 17 (1919), 405–06.

⁹³ Jarl Gallén, ‘Några bidrag till Åbo dominikankonvents äldsta historia’, *Historisk Tidskrift för Finland* 16
(1931), 101–12, tässä 101, 104–05, 107, 112.

pitel i Sverige och Finland under medeltiden' (1938) Gallén päätti kriittisiin huomioihin, joissa hän korostaa lähdeaineiston tarjoavan mielenkiintoisia historiallisia näkymiä, mutta lähdetietojen niukkuus pakottaa pidättäytymään kiintoisista näkymistä ja tyytymään muutamaan kuivakkaaseen toteamukseen.⁹⁴ Vuonna 1940 julkaistussa kaksiosaisessa tutkimuksessa dominikaaneista ja keskiaikaisista annaaleista Tanskassa ja Ruotsissa Gallén totesi hyväksyvästi tanskalaisten ja ruotsalaisten tutkijoiden ottaneen haltuunsa pohjoismaiselle keskiajan historialle hyvin tärkeän lähdekriitikin ja muistutti samalla, että historialliset päätelmät harvoin ovat täysin todistettavissa oikeiksi. Hän viittasi useampaan otteeseen Sture Bolinin tutkimukseen *Om Nordens äldsta historieforskning* (1931) ja mainitsi Ingvar Anderssonin väitöskirjan *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436* (1928).⁹⁵

Myös Samu Sarviaho toteaa Pähkinäsaaren rauhan historiografiaa käsittelevässä tutkimuksessaan, ettei Gallén noudattanut tiukkaa weibullilaista lähdekritiikkiä, vaan hyväksyi monen muun suomalaisen tutkijan tapaan myös suullisen tradition ja myöhempien lähteiden todistusarvon. Myös Gallénin merkittävin uusi tutkimustulos Pähkinäsaaren rauhan rajasta, eli ajatus Ruotsin ja Novgorodin yhteisalueesta Pohjois-Suomessa, on sellainen, jota ei suoraan voi johtaa lähteistä. Sarviaho nimittää sitä eräänlaiseksi *ad hoc* -ratkaisuksi, jolla Gallén perustelee aiemmin kannattamansa Jäämeri-teorian hylkäämisen. Gallénin lähdekritiikin takana oli teoreettisia oletuksia esimerkiksi rajojen luonteesta, joita on vaikea arvioida, koska Gallén ei avaa teorioitaan ja metodejaan. Sarviaho toteaaakin Gallénin ja suomenkielisten tutkijoiden keskeiseksi eroksi lähdekritiikin sijaan suhtautumisen Pohjois-Suomen statukseen. Suomalaisen nationalismin näkökulmasta oli tärkeää korostaa, että suomalaiset valtasivat aiemmin yksiselitteisesti Novgorodiin kuuluneen alueen – näin olleen alkuperäisen rajan nähtiin kulkeneen Pohjanlahteen. Suomenruotsalaiselle Gallénille kysymys ei ollut tärkeä, vaan olennaista oli Suomen kuuluminen länteen: näin ollen oli luontevaa korostaa Pohjois-Suomen vanhoja yhteyksiä Ruotsiin.⁹⁶

Keskiajan tutkiminen merkitsi Gallénille terävää lähdekriittistä työskentelyä, varmistettujen tosiasioiden yhteen tuomista ja turvautumista apuhypoteesien käyttöön. Monet keskiajan historian kysymykset jäivät kuitenkin ikuisesti avoimiksi, vastausta vaille. Gallénin mukaan erittäin oleellista keskiajan historiassa oli erottaa toisistaan tosiasiat ja teoriat. Artikkelissa 'Kring Birger Jarl och andra korståget till Finland. En omdatering och en omvärdering' (1946) Gallén päätyy muistuttamaan jälleen lähteiden niukkuudesta, mutta se ei saa johtaa siihen, että tutkijat luopuvat pyrkimyksestään selvittää, mitä todella on tapahtunut. ”Och därmed måste vi låta oss nöja”, hän päättää kirjoituksensa.⁹⁷ On perusteltua ajatella, että Gallén ei jakanut weibullilaista näkemystä metodologisesta edistysoptimismista, joka tuomitsi siihenastisen historian epäpäteväksi ja epätieteelliseksi tietona ja pyrki puhdistamaan historian tutkimuksen kaikista ennakkokäsityksistä ja

⁹⁴ Jarl Gallén, 'Regulär domkapitel i Sverige och Finland under medeltiden', *Historisk Tidskrift för Finland* 23 (1938), 137–50, tässä 150.

⁹⁵ Jarl Gallén, 'Dominikanerna och den medeltida annalistiken i Danmark och Sverige I-II', *Historisk Tidskrift för Finland* 25 (1940), 27–43, 103–26, tässä 28, 29, 35, 103–08, 113–14; Engman 1998, 189–90.

⁹⁶ Sarviaho 2017, 424–27.

⁹⁷ Jarl Gallén, 'Kring Birger jarl och andra korståget till Finland. En omdatering och en omvärdering', *Historisk Tidskrift för Finland* 31 (1946), 55–70, tässä 55, 70.

arvolatauksista.⁹⁸

Yhteenveto

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on ollut Gallénin monipuolinen työ keskiajan tutkimuksen parissa. Gallénin tutkijaminä oli tiukasti sidoksissa hänen suomenruotsalaiseen, arvokonservatiiviseen katolilaiseen identiteettiinsä. Gallénin aloittaessa tutkijauraansa 1930-luvun alun Suomessa, keskiajantutkimus oli voimissaan, mutta sen lähtökohdat erosivat yleisesti nuoren Gallénin näkemyksistä. Niin tutkijat kuin osa laajemmasta yleisöstä etsi keskiajasta kansakunnan juuria ja innoitusta esi-isien ikaikaisista urotöistä. Suomalaiskansallinen tutkimus kuitenkin korosti keskiaikaa nimenomaan kansallisen muovautumisen kautena, kun taas Gallénille keskiaika merkitsi ensisijaisesti ajanjaksoa, jolloin Suomi liitettiin läntiseen, katoliseen kulttuuripiiriin.

Gallénin tutkimusmetodeihin vaikutti suuresti kansainvälinen kehitys, jossa historian tutkimus ammattimaistui ja populaari ja tieteellinen historian kirjoitus erkaantuivat toisistaan. Kuten olemme todenneet, Gallén ei allekirjoittanut eikä tutkimuksissaan toteuttanut weibullismin tai muiden äärimmäiseen tieteellisyyteen pyrkineiden historian tutkimuksen suuntausten tiukimpia vaatimuksia, mutta yhtä kaikki hänen pedantti, metodologisesti vahva ja kuivahko tutkimusotteensa ei ollut omiaan herättämään laajemman yleisön kiinnostusta.

Entä onko Gallénilla annettavaa nykyään keskiaikaa tutkiville tai muille aikakaudesta kiinnostuneille? Kuten olemme nähneet, Gallénin tutkimukset kattavat huomattavan laajan teemojen kirjon Suomen keskiajan historiasta. Vaikka hänet tunnetaan parhaiten Pohjolan dominikaaneja ja Pähkinäsaaren rauhan rajaa koskevasta tutkimuksistaan, on vaikea löytää aikakauden Suomeen liittyvää teemaa, jonka puitteissa Gallénin tutkimuksiin ei kannattaisi tutustua. Gallénin laajasti kontekstualisoiva tutkimusote takasi, että hänen kirjoituksensa tyypillisesti sisältävät arvokkaita huomioita myös varsinaisen aiheensa ympäriltä. Siten Visbyn Pyhän Hengen kirkkoa käsittelevä tutkimus kasvaa analyysiksi Baltian käännyttämisestä ja tutkielma Kökarin fransiskaanikonventista sisältää oleellisia huomioita Itämeren kauppareiteistä. Gallénin metodologinen tiukkuus jättää monia osa-alueita käsittelemättä, koska hän pyrki pitäytymään todennettavissa tosiasioissa, mutta samasta syystä hänen tulkintansa ovat kestäneet aikaa melko hyvin ja tarjoavat nykytutkijoille edelleen vankan kehyksen. Lisäksi on mainittava, että lyhyemmissä tutkielmissaan ja laajemmalle yleisölle alunperinkin suunnatuissa artikkeleissa hän käsittelee aiheitaan lukijaystävällisellä tavalla, joka edelleen suo mahdollisuuden tutustua moniin keskiaikaisen Suomen merkkihenkilöihin ja tärkeisiin tapahtumiin.

---

⁹⁸ Simon Larssonin mukaan weibullilaisuudelle ja myös myöhemmille akateemisessa historian tutkimuksessa julistetuille paradigmaattisille kumouksille ja käännteille on tyypillistä yksinkertainen käsitys historian tutkimuksen edistymisestä. Larsson puolustaa näkemystä, jonka mukaan historian tutkijoiden työlle peruspiirteissään on ominaista tutkijapolvet ylittävä jatkuvuus. Larsson 2017, 147.